

JACEK SIERADZAN

Uniwersytet w Białymstoku
Instytut Filozofii, Zakład Religioznawstwa i Filozofii Religii
e-mail: j.sieradzan@uwb.edu.pl
ORCID: 0000-0002-3941-357X
DOI: <https://doi.org/10.14746/h.2022.3.2>

Bogowie jak ludzie. Ludzkie cechy i umiejętności bogów starożytnego Bliskiego Wschodu. Część I

Abstract. *Biblical texts attribute the same activities and features to biblical gods Yahweh and Jesus, as texts of Ancient Near East attribute to other, non-biblical gods. These texts are mostly older than biblical ones. Almost all features and activities of non-biblical gods have been transferred to biblical gods. It means that Ancient Near East religious thinkers shared mostly common worldview. Our analysis undermines opinion of uniqueness of Judaism and Christianity. Such view is false, it is creation of Jewish and Christian theologians. One cannot find support to the view in written sources.*

Keywords: *body, senses, emotions, activities, professions*

L iteratura bliskowschodnia, nie wyłączając Biblii, ma tendencję do antropomorfizowania bogów. Bogowie egipscy, mezopotamscy, hetyccy, ugaryccy oraz żydowski Jahwe wyglądają jak ludzie. Także Jezus chrześcijaństwa jest ukazany jako człowiek. Cytowane teksty opisują bogów tak jakby byli ludźmi. Bogowie mają ludzkie ciała z ich wydzielinami. Mają zmysły, emocje i zdolności umysłowe. Noszą ubrania i mają mieszkania. Wykonują typowo ludzkie czynności, takie jak praca, odpoczynek, sen, jedzenie i picie. Są wśród nich władcy, którzy wydają prawa i prowadzą wojny. Nazywani są typowo ludzkimi określeniami, takimi jak przyjaciel czy dobroczyńca. Podobnie jak ludziom przypisuje się im posiadanie pewnych nadzwyczajnych umiejętności, na przykład czytania w myślach.

W niniejszym opracowaniu autor wykorzystał teksty starożytnego Bliskiego Wschodu pochodzące z literatury egipskiej, sumeryjskiej, akadyjskiej, hetyckiej, ugaryckiej, hebrajskiej, a także, okazjonalnie, greckiej, awestyjskiej, sanskryckiej i palijskiej. Choć znakomita większość aktywności i cech przypisanych Jahwe czy Jezusowi pochodzi z Biblii, to autor wziął również pod uwagę teksty pozabiblijne: *Miarę [boskiego] ciała* i, w jednym wypadku, *Dzieje Jana*.

Datacja tekstów jest przedmiotem kontrowersji i w tym miejscu, ze względu na objętość artykułu, nie może być poruszona. Przykładowo, biblijna *Księga Rodzaju* powstawała od około X w. p.n.e. do około 397 r. p.n.e. i ma czterech autorów zwanych Jahwistą, Elohistą, Deuteronomistą i Kapłanem.

W tekście artykułu wyszczególniono 232 kwestie ułożone w 17 rozdziałach:

1. Części ciała bogów
2. Wydzieliny ciała bogów
3. Zmysły bogów
4. Zdolności umysłowe bogów
5. Początek życia
6. Emocje bogów
7. Odzienie bogów
8. Mieszkania bogów
9. Aktywności bogów
10. Bóg na wojnie
11. Bogowie władcy
12. Bogowie prawodawcy
13. Ludzkie profesje bogów
14. Ludzkie desygnaty bogów
15. Metaforyczne desygnaty bogów
16. Nadzwyczajne umiejętności
17. Bogowie animalni.

1. Części ciała bogów

Bogowie starożytni mają ciała. Teksty wymieniają czterdzieści sześć części ich ciała, poczynając od ciała jako takiego.

1.1. Ciało

W jednym z tekstów z piramidy faraona Teti (pan. ok. 2305 – ok. 2279 r. p.n.e.) czytamy:

Horus przyzwyczał się do swoich dzieci; ty zjednoczyłeś się z [dziećmi] pochodzącymi z jego **ciała** (...)¹.

W *Ewangelii Łukasza* (ok. 70 – ok. 90 n.e.) czytamy, że Józef udał się do Piłata i poprosił o **ciało** Jezusa (Łk 23,52)².

1.2. Skóra

W ugaryckim *Sporze Baala z Motem* (XIV w. p.n.e.) czytamy, że bóg El:

Skórę kamieniem skrobał (...)³.

Biblia nigdzie nie wspomina o skórze Jahwe czy Jezusa.

1.3. Głowa

W jednym z tekstów z piramidy faraona Unisa (pan. ok. 2321 – ok. 2306 p.n.e.) czytamy:

Twoja **głowa** jest (głową) Horusa (...)⁴.

W *Księdze Daniela* (II w. p.n.e.) czytamy o bogu Jahwe:

włosy na Jego **głowie** jak czysta wełna (Dn 7,9).

1.4. Włosy

W akadyjskim tekście *Nergal i Ereszkigal* (wersja z Sultantepe, ok. IX/VII w. p.n.e.) czytamy o bogach Nergalu i Ereszkigal:

Nergal (...) zbliżył się do Ereszkigal i zaśmiał się. Złapał ją za **włosy** i ściągnął z tronu. Złapał ją za **loki** (...)⁵.

W *Księdze Daniela* (II w. p.n.e.) czytamy o bogu Jahwe:

włosy na Jego głowie jak czysta wełna (Dn 7,9).

---

¹ *Teksty piramid* 647b, w: PT, s. 129. Wszystkie wyłączenia w tekście pochodzą od autora. Wykaz skrótów znajduje się na końcu tekstu, przed cytowaną literaturą.

² Biblię cytuję za: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2009. Cytaty oznaczone skrótem BT (Biblia Tysiąclecia) pochodzą z: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, <http://biblia.deon.pl> [dostęp: 4.04.2021].

³ *Spór Baala z Motem* 1.5 vi 17, w: CBU, s. 205.

⁴ *Teksty piramid* 148a, w: PT, s. 60.

⁵ *Nergal i Ereszkigal* (wersja z Sultantepe) 201–202, w: MA, s. 120.

1.5. Twarz

W jednym z tekstów z piramidy faraona Pepi I (pan. ok. 2276 – ok. 2228 p.n.e.) czytamy:

Horus przychodzi (...), swoją **twarz** kieruje ku swemu ojcu, Gebowi⁶.

W *Księdze Wyjścia* (VI/V w. p.n.e.) czytamy:

Pan natomiast rozmawiał z Mojżeszem **twarzą** w twarz, jak rozmawia się z przyjacielem (Wj 33,11).

1.6. Czoło

W jednym z tekstów z piramidy faraona Pepi I (pan. ok. 2276 – ok. 2228 p.n.e.) czytamy:

pojawia się jak ureusz-wąż będący na **czole** Seta⁷.

Biblia nigdzie nie wspomina o czole Jahwe, czy Jezusa. O czole Jahwe czytamy jednak w mistycznym tekście żydowskim *Miara [boskiego] ciała* (ok. I/II w. n.e.):

Na Jego **czole** znajduje się napis (...)⁸.

1.7. Policzki

W ugaryckim *Sporze Baala z Motem* (XIV w. p.n.e.) czytamy, że bóg El:

Krzemieniem (...)
kaleczył **policzki** (...)⁹.

W *Ewangelii Mateusza* (ok. 70 – ok. 110 n.e.) czytamy o Jezusie:

Wówczas pluli Mu w twarz i **policzkowali** Go (Mt 26,67).

1.8. Podbródek

W ugaryckim *Sporze Baala z Motem* (XIV wieku p.n.e.) czytamy, że bóg El:

⁶ *Teksty piramid* 973a, w: PT, s. 173.

⁷ *Teksty piramid* 979c, w: PT, s. 174.

⁸ *Sh'ir qoma* 5, w: *Sh'ir qoma: The Measure of the Divine Body*, <http://www.workofthechariot.com/TextFiles/Translations-ShirQoma.html> [dostęp: 2.04.2021].

⁹ *Spór Baala z Motem* 1.5 vi 18–19, w: CBU, s. 205.

Krzemieniem (...)
kaleczył (...) **podbródek**¹⁰.

Biblia nigdzie nie wspomina o podbródki Jahwe ani Jezusa.

1.9. Broda

W ugaryckim *Pałacu Baala* (XIV wieku p.n.e.) czytamy, że bóg El ma siwą **brodę** (...) ¹¹.

Biblia nie wspomina o brodzie Jahwe, czy Jezusa. Brodę Jahwe wspomina jednak *Miara [boskiego] ciała* (ok. I/II w. n.e.):

Jego **broda** [ma] jedenaście tysięcy pięćset parasangów (...) ¹².

1.10. Gardło

W akadyjskim tekście *Enûma Eliš* (ok. XXI w. – ok. XII w. p.n.e.) czytamy:

bogowie wielcy (...)
przysięgali (...) dotykając swego **gardła**¹³.

Biblia nie wspomina o gardle Jahwe, czy Jezusa.

1.11. Oczy

W jednym z tekstów z piramidy faraona Teti (pan. ok. 2305 – ok. 2279 p.n.e.) czytamy:

Horus dał ci swoje **oko** (...) ¹⁴.

W *Księdze Jeremiasza* (ok. II połowy VI w. – ok. II w. p.n.e.) bóg Jahwe mówi: nie ukryją swych win przed moimi **oczami** (Jr 16,17).

1.12. Usta

W jednym z tekstów z piramidy faraona Pepi I (pan. ok. 2276 – ok. 2228 p.n.e.) czytamy:

¹⁰ *Spór Baala z Motem* 1.5 vi 18–19, w: CBU, s. 205.

¹¹ *Pałac Baala* 1.3 v 3, w: CBU, s. 145.

¹² *Sh'ir qoma* 5, w: *Sh'ir qoma: The Measure of the Divine Body*. Jedna perska parasanga ma od 4,8 do 5,6 km.

¹³ *Enûma Eliš* 6.95, 98, w: MA, s. 43.

¹⁴ *Teksty piramid* 634d, w: PT, s. 126.

ślina, która wyszła z **ust** Horusa, płwocina, która wyszła z **ust** Seta (...) ¹⁵.

W *Księdze Izajasza* (II połowa VIII w. p.n.e.) czytamy:

Tak orzekły **usta** Pana! (Iz 1,20).

1.13. Wargi

W akadyjskim tekście *Enûma Eliš* (ok. XXI w. – ok. XII w. p.n.e.) czytamy o bogu Marduku:

gdy **wargi** swe otworzył, buchał (z nich) płomień ¹⁶.

W *Księdze Izajasza* (II połowa VIII w. p.n.e.) czytamy o bogu Jahwe:

Jego **wargi** są pełne wzburzenia (...) (Iz 30,27).

1.14. Zęby

W jednym z tekstów z piramidy faraona Unisa (pan. ok. 2321 – ok. 2306 p.n.e.) czytamy:

weź sobie białe **zęby** Horusa, które znajdują się w twoich ustach ¹⁷.

W *Księdze Hioba* (ok. VII w. – ok. IV w. p.n.e.) czytamy o bogu Jahwe:

Bóg (...) zgrzyta na mnie **zębami** (...) (Hi 16,7.9) ¹⁸.

1.15. Język

W *Hymnie do Ptaha* ze Steli Szabaki (ok. 1292 – ok. 1191 p.n.e.) czytamy:

Wszystkie rzeczy zostały najpierw stworzone w jego sercu a potem nazwane jego **językiem** ¹⁹.

W *Księdze Izajasza* (II połowa VIII w. p.n.e.) czytamy o bogu Jahwe:

Jego **język** jest jak trawiący ogień (Iz 30,27).

¹⁵ *Teksty piramid* 850ab, w: PT, s. 157.

¹⁶ *Enûma Eliš* 1.96, w: MA, s. 20.

¹⁷ *Teksty piramid* 35a, w: PT, s. 28.

¹⁸ O tym, że słowo „przeciwnik” odnosi się do Jahwe, świadczą słowa katolickiego komentatora oraz śródtytuł „Bóg przeciwnikiem Hioba” (*Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, s. 1084).

¹⁹ *Hymn do Ptaha* (53) ze steli Szabaki, w: V.H. Matthews, D.C. Benjamin, *Old Testament Parallels: Laws and Stories from the Ancient Near East*, Paulist Press, New York 2016, s. 8.

1.16. Nos

W jednym z tekstów z piramidy faraona Pepi I (pan. ok. 2276 – ok. 2228 p.n.e.) czytamy:

Nos N. jest jak **nos** Totha (...) ²⁰.

Biblia nie wspomina o nosie Jahwe, czy Jezusa. Jahwe musiał mieć jednak organ powonienia, gdyż w *Księdze Rodzaju* (ok. X w. – ok. 397 p.n.e.) czytamy w odniesieniu do ofiar złożonych po potopie, że

Pan **poczuł** miłą **woń** (...) (Rdz 8,21).

Ponadto, o nosie boga Jahwe wspomina *Miara [boskiego] ciała* (ok. I/II w. n.e.):

Długość [Jego] **nosa** [jest] podobna do długości [Jego] małego palca ²¹.

1.17. Uszy

W jednym z tekstów z piramidy faraona Unisa (pan. ok. 2321 – ok. 2306 p.n.e.) czytamy:

Twoje **uszy** są bliźniakami Atuma, o Niezniszczalny ²².

W *Księdze Psalmów* (ok. VI w. – ok. II w. p.n.e.) czytamy:

moje błaganie dotarło do Jego **uszu** (Ps 18,7).

1.18. Szyja

W jednym z tekstów z piramidy faraona Pepi I (pan. ok. 2276 – ok. 2228 p.n.e.) czytamy o potomstwie bogini Nut:

Dzieci Nut są tymi, którzy zstępują na ciebie (...)

ich girlandy liści [są] na ich **szyjach** (...) ²³.

Biblia nie wspomina o szyi Jahwe, ani Jezusa. O szyi Jahwe czytamy jednak w *Mierze [boskiego] ciała* (ok. I/II w. n.e.):

²⁰ *Teksty piramid* 1305c, w: PT, s. 213.

²¹ *Sh'ir qoma* 7, w: *Sh'ir qoma: The Measure of the Divine Body*.

²² *Teksty piramid* 148c, w: PT, s. 60.

²³ *Teksty piramid* 1213c, 1213e, w: PT, s. 201.

Wysokość Jego **szyi** [wynosi] trzynaście tysięcy [razy] dziesięć tysięcy i osiemset parasangów²⁴.

1.19. Pierś

W jednym z tekstów z piramidy faraona Unisa (pan. ok. 2321 – ok. 2306 p.n.e.) czytamy:

Ozyrysie N., weź sobie **pierś** Horusa, której oni smakują²⁵.

W *Ewangelii Marka* (po 64 n.e.) czytamy o niewymienionym z imienia uczniu Jezusa:

On więc oparł się na **piersi** Jezusa (...) (J 13,25).

1.20. Kości

W jednym z egipskich *Tekstów sarkofagów* (ok. 2181 – ok. 2040 p.n.e.) czytamy:

Zbiore członki Ozyrysa, zbiorę razem jego **kości** (...) ²⁶.

W *Ewangelii Łukasza* (ok. 70 – ok. 90 n.e.) czytamy:

Duch bowiem nie ma ciała ani **kości**, a widzicie, że Ja mam (Łk 24,39).

1.21. Żebra

W sumeryjskim tekście *Enki i Ninhursanga* (powstałym przed 2200 p.n.e.) bóg Enki mówi:

Moje **żebra** [sprawiają mi ból (...)]²⁷.

Biblia nie wspomina o żebrach Jahwe ani Jezusa.

1.22. Kręgosłup

W *Księdze umarłych* z papirusu turyńskiego (ok. 1539 – ok. 1077 p.n.e.) czytamy:

²⁴ *Sh'ir qoma* 5, w: *Sh'ir qoma: The Measure of the Divine Body*. Liczba podana w tekście odpowiada 104 miliardom.

²⁵ *Teksty piramid* 91c, w: PT, s. 48.

²⁶ *Teksty sarkofagów* 80, w: R.O. Faulkner, *The Ancient Egyptian Coffin Texts*, vol. 1, Aris & Phillips, Warminster 1973, s. 84.

²⁷ *Enki i Ninhursanga* 257, w: MS, s. 38.

Mój brzuch i mój kręgosłup są jak brzuch i **kręgosłup** Sechit (...) ²⁸.

Biblia nie wspomina o kręgosłupie Jahwe ani Jezusa.

1.23. Serce

W jednym z tekstów z piramidy faraona Pepi I (pan. ok. 2276 – ok. 2228 p.n.e.) czytamy:

Serce N. jest jak **serce** Bastet (...) ²⁹.

W *1 Księdze Samuela* (ok. 715 – ok. 550 p.n.e.) czytamy o bogu Jahwe:

Pan znalazł sobie człowieka, który odpowiada pragnieniom Jego **serca** (1Sm 13,14).

1.24. Krew

W jednym z tekstów z piramidy faraona Pepi I (pan. ok. 2276 – ok. 2228 p.n.e.) czytamy:

Pozdrawiam cię, duszo, która jesteś w jego czerwonej **krwi** (...) ³⁰.

W *Ewangelii Jana* (I/II w. n.e.) czytamy:

Gdy podeszli do Jezusa (...) jeden z żołnierzy włócznią przebił Jego bok, z którego zaraz wypłynęła **krew** i woda (J 19,33–34).

1.25. Plecy

W ugaryckim *Sporze Baala z Motem* (XIV w. p.n.e.) czytamy, że bóg El:

jak dolinę rozorał **plecy** swe ³¹.

W *Księdze Jeremiasza* (ok. II połowy VI w. – ok. II w. p.n.e.) czytamy:

mówi Pan: (...)

Plecy (...)

pokażę im (...) (BT, Jr 18,13; 18,17).

---

²⁸ *Księga umarłych* 42.9, w: *The Egyptian Book of the Dead*, tłum. P. Le Page Renouf, E. Naville, Society of Biblical Archaeology, London 1904, s. 96.

²⁹ *Teksty piramid* 1310c, w: PT, s. 214.

³⁰ *Teksty piramid* 854a, w: PT, s. 157.

³¹ *Spór Baala z Motem* 1.5 vi 22, w: CBU, s. 205.

1.26. Boki

W sumeryjskim tekście *Enki i Ninhursanga* (powstałym przed 2200 p.n.e.) bóg Enki mówi:

Moje **boki** [sprawiają mi ból (...)]³².

W *Ewangelii Jana* (I/II w. n.e.) czytamy:

Gdy podeszli do Jezusa (...) jeden z żołnierzy włócznią przebił Jego **bok**, z którego zaraz wypłynęła krew i woda (J 19,33–34).

1.27. Tył

W *Księdze Nut* (ok. 1920 – ok. 1279 p.n.e.) czytamy o tytułowej bogini:

ona ma **tył** na wschodzie (...)³³.

W *Księdze Wyjścia* (VI/V w. p.n.e.) czytamy:

Pan mówił dalej: „(...) zobaczysz Mnie **od tyłu** (...)” (Wj 33,23).

1.28. Pośladki

W *Księdze umarłych* z papyrusu turyńskiego (ok. 1539 – ok. 1077 p.n.e.) czytamy:

Moje **pośladki** są jak pośladki oka Horusa (...)³⁴.

Biblia nie wspomina o pośladkach Jahwe czy Jezusa, choć wzmiankuje, że obaj siedzieli (zob. część 2, punkt 9.6).

1.29. Brzuch

W jednym z tekstów z piramidy faraona Pepi I (pan. ok. 2276 – ok. 2228 p.n.e.) czytamy:

Brzuch N. jest jak **brzuch** Nut (...)³⁵.

Również i w tym przypadku Biblia nie wspomina, iżby Jahwe i Jezus mieli brzuchy.

³² *Enki i Ninhursanga* 259, w: MS, s. 38.

³³ *Księga Nut* Dd-Ee, w: COS, vol. 1, s. 5.

³⁴ *Księga umarłych* 42.9, w: *The Egyptian Book of the Dead*, s. 96.

³⁵ *Teksty piramid* 1311a, w: PT, s. 214.

1.30. Członki

W akadyjskim tekście *Enûma Eliš* (ok. XXI w. – ok. XII w. p.n.e.) czytamy o bogu Marduku:

członki jego nieporównywalne (...)³⁶.

Autor *Ewangelii Łukasza* (ok. 70 – ok. 90 n.e.) włożył w usta Jezusa słowa:

Spójrzcie na moje **ręce i nogi!** (Łk 24,39).

1.31. Ramiona

W jednym z tekstów z piramidy faraona Pepi I (pan. ok. 2276 – ok. 2228 p.n.e.) czytamy:

Ramię Horusa jest za tobą; **ramię** Tota [jest przed tobą]³⁷.

W *Księdze Izajasza* (VI w. p.n.e.) czytamy:

Zbudź się, zbudź, **ramię** Pana! (Iz 51,9).

1.32. Ręce

W egipskiej *Nauce dla króla Merikare* (XXII/XXI w. p.n.e.) czytamy:

Nikt nie może się sprzeciwić **ręce** pana³⁸.

W *Księdze Wyjścia* (VI/V w. p.n.e.) czytamy:

ręka Pana porazi twoje trzody na pastwiskach, konie, osły, wielbłądy, bydło i owce. (Wj 9,3).

1.33. Palce

W jednym z tekstów z piramidy faraona Pepi I (pan. ok. 2276 – ok. 2228 p.n.e.) czytamy:

palce Atuma są na twoich rogach³⁹.

W *Księdze Powtórzonego Prawa* (ok. 690 – ok. 621 p.n.e.) czytamy:

³⁶ *Enûma Eliš* 1.100, w: MA, s. 20.

³⁷ *Teksty piramid* 1570b, w: PT, s. 244.

³⁸ *Nauka dla króla Merikare* 124, w: M. Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature*, vol. 1, University of California Press, Berkeley 2006, s. 105.

³⁹ *Teksty piramid* 1302c, w: PT, s. 213.

Wtedy Pan dał mi dwie kamienne tablice, zapisane **palcem** Bożym (Pwt 9,10).

1.34. Paznokcie

W sumeryjskim *Zejsściu Inany do świata podziemnego* (ok. 2112 – ok. 2004 p.n.e.) czytamy o bogu Enki:

Zza jednego **paznokcia** u ręki wyjął brud i uformował z niego (istotę) *kurgarra*, z drugiego **paznokcia** u ręki wyjął brud i uformował z niego (istotę) *galaturra*⁴⁰.

Biblia nie wspomina o paznokciach Jahwe i Jezusa. A powinni je mieć, gdyż mają ręce.

1.35. Nogi

W jednym z tekstów z piramidy faraona Unisa (pan. ok. 2321 – ok. 2306 p.n.e.) czytamy:

twoje nogi są jak **nogi** Atuma (...) ⁴¹.

W *Ewangelii Mateusza* (ok. 70 – ok. 110 n.e.) czytamy:

Wtedy one podeszły do Niego, objęły Go za **nogi** i oddały Mu hołd (Mt 27,9).

1.36. Prącie

W sumeryjskim tekście *Enki i Ninhursanga* (powstałym przed 2200 p.n.e.) czytamy o bogu Enki:

Enki (...) wyciągnął (...) swój **penis** na stronę(?) ⁴².

Także Ozyrys i Hapi, bóg rzeki Nil, mieli prącia ⁴³.

W *Ewangelii Łukasza* (ok. 70 – ok. 90 n.e.) słowo „prącie” się nie pojawia, ale Jezus musiał je mieć, gdyż tekst wspomina o jego obrzezaniu:

Gdy minęło osiem dni, **obrzezano** Chłopca i nadano mu imię Jezus (...) (Łk 2,21).

⁴⁰ *Zejsście Inany do świata podziemnego* 217–218, w: MS, ss. 92–95.

⁴¹ *Teksty piramid* 135b, w: PT, s. 58.

⁴² *Enki i Ninhursanga* 82, 85, w: MS, s. 31.

⁴³ „Moje prącie jest jak prącie Ozyrysa” (*Księga umarłych* 42.9, w: *The Egyptian Book of the Dead*, s. 96). Odnośnie do Hapi zob. *Teksty piramid* 1313c, w: PT, s. 214.

1.37. Uda

W jednym z tekstów z piramidy faraona Pepi I (pan. ok. 2276 – ok. 2228 p.n.e.) czytamy:

Uda N. są jak **uda** Neit i Śerket (...)⁴⁴.

W *Mierze [boskiego] ciała* (ok. I/II w. n.e.) czytamy:

Wysokość od Jego kolan do Jego **ud** [wynosi] dwanaście tysięcy dziesięć tysięcy i tysiąc czterysta parasangów (...)⁴⁵.

1.38. Biodra

W *Starobabilońskim micie o Atrachasisie* (ok. XIX w. – ok. XVII w. p.n.e.) czytamy o bogini Nintu:

Biodra swe opasała (...)⁴⁶.

W *Apokalipsie Jana* (ok. 81 – ok. 96 n.e.) czytamy:

Na Jego (...) **biodrze** jest wypisane imię „Król królów i Pan panów!” (Ap 19,16).

1.39. Łydki

W *Księdze umarłych „boskiego ojca” Juja* (ok. 1390 – ok. 1353 p.n.e.) czytamy:

Znam imię kółka w niej – to **łydka** boga Szesmu⁴⁷.

Biblia nie wspomina o łydkach Jahwe i Jezusa. A powinni je mieć, skoro mają nogi.

1.40. Kolana

W jednym z egipskich *Tekstów sarkofagów* (ok. 2181 – ok. 2040 p.n.e.) czytamy:

Odkryję dla ciebie **kolana** Ozyrysa (...)⁴⁸.

W *Ewangelii Łukasza* (ok. 70 – ok. 90 n.e.) czytamy:

⁴⁴ *Teksty piramid 1314a*, w: PT, s. 214.

⁴⁵ *Sh'ir qoma 5*, w: *Sh'ir qoma: The Measure of the Divine Body*.

⁴⁶ *Starobabiloński mit o Atrachasisie 1.161*, w: MA, s. 130.

⁴⁷ *Księga umarłych „boskiego ojca” Juja 153A*, w: M. Barwik, *Księga wychodzenia za dnia*, s. 209.

⁴⁸ *Teksty sarkofagów 228*, w: R.O. Faulkner, *The Ancient Egyptian Coffin Texts*, vol. 1, s. 181.

Szymon Piotr rzucił się Jezusowi do **kolan** (...) (Łk 5,8).

1.41. Stopy

W ugaryckim *Pałacu Baala* (XIV w. p.n.e.) czytamy, że bogini Anat:

[Tupnęła] **stopą**
[i zadrzała] ziemia⁴⁹.

W *Księdze Wjścia* (VI/V w. p.n.e.) czytamy:

zobaczyli Boga Izraela, a pod Jego **stopami** jakby kunsztowną mozaikę z szafiru (...) (Wj 24,10).

1.42. Wnętrznosci

W ugaryckim *Pałacu Baala* (XIV w. p.n.e.) czytamy o bogini Anat:

Zaniosły się **wnętrznosci** jej śmiechem (...)
wnętrznosci Anat – wrzaskiem⁵⁰.

W *Księdze Jeremiasza* (ok. II połowy VI w. – ok. II w. p.n.e.) czytamy:

skłaniają ku niemu moje **wnętrznosci** (...)
– wyrocznia Pana (BT, Jr 31,20).

1.43. Płuca

W akadyjskim *Micie o ptaku Anzu* (I tysiąclecie p.n.e.) czytamy o tytułowym bogu:

Ostrze przebilo jego (...) **płuca**⁵¹.

Biblia nie wspomina o płucach Jahwe i Jezusa.

1.44. Wątroba

W *Księdze umarłych* z papyrusu turyńskiego (ok. 1539 – ok. 1077 p.n.e.) czytamy:

Moja wątroba jest jak **wątroba** pana Cher-abat (...) ⁵².

Biblia nigdzie nie wspomina o wątrobie Jahwe ani Jezusa.

⁴⁹ *Pałac Baala* 1.3 v 6–7, w: CBU, s. 145.

⁵⁰ *Pałac Baala* 1.3 ii 30, 32, w: CBU, s. 129.

⁵¹ *Mit o ptaku Anzu* 3.14, w: MA, s. 73.

⁵² *Księga umarłych* 42.9, w: *The Egyptian Book of the Dead*, s. 96.

1.45. Ściągna

W *Księdze umarłych „boskiego ojca” Juja* (ok. 1390 – ok. 1353 p.n.e.) czytamy:

Znam imię jej sznurów, w które łapie ona ryby – to **ściągna** Atuma⁵³.

Również w tym wypadku Biblia nie wspomina o ściągnych Jahwe ani Jezusa.

1.46. Mięśnie

W akadyjskim tekście *Enûma Eliš* (ok. XXI w. – ok. XII w. p.n.e.) czytamy:

(Ea) uśpił Apsu, gdy rozpostarł sen. (...)

Ea rozerwał jego **mięśnie** (...) ⁵⁴.

Biblia nie wspomina o mięśniach Jahwe czy Jezusa.

2. Wydzieliny ciała bogów

Bogowie mają wydzieliny cielesne: ślinę, łzy i spernę.

2.1. Ślina

W akadyjskim tekście *Enûma Eliš* (ok. XXI w. – ok. XII w. p.n.e.) czytamy, że bóg Marduk:

Ślinę (...) Tiamat [zebrał i] (...) uczynił z niej chmury⁵⁵.

W *Ewangelii Marka* (po 64 n.e.) czytamy, że Jezus podczas uzdrawiania:

Zwiliżył mu oczy **śliną** (...) (Mk 8,23).

2.2. Łzy

W akadyjskim tekście *Nergal i Ereszkigal* (wersja z Tell El-Amarna, ok. XV/XIV w. p.n.e.) czytamy o tytułowych postaciach:

Kiedy Nergal usłyszał te słowa, schwycił ją i ucałował, ocierając jej **łzy**⁵⁶.

⁵³ *Księga umarłych „boskiego ojca” Juja* 153A, w: M. Barwik, *Księga wychodzenia za dnia*, s. 209.

⁵⁴ *Enûma Eliš* 1.65, 67, w: MA, s. 19.

⁵⁵ *Enûma Eliš* 5.47, 49, w: MA, s. 37.

⁵⁶ *Nergal i Ereszkigal* 59, w: MA, s. 113.

W *Księdze Izajasza* (II połowa VIII w. p.n.e.) czytamy:

Zroszę cię swoimi **lżami** (...).

Takie jest słowo, które Pan wypowiedział niegdyś o Moabie (Iz 16,9.13).

2.3. Sperma

W sumeryjskim tekście *Enki i Ninhursanga* (powstałym przed 2200 p.n.e.) czytamy, że bóg

Enki wlał **nasienie** do jej wnętrza (...) ⁵⁷.

Bóg Jahwe nie ma spermy, ponieważ nie ma prącia. Żaden tekst nie wspomina też o spermie Jezusa ⁵⁸.

3. Zmysły bogów

Bogowie mają nie tylko ludzkie ciała, ale także ludzkie zmysły: widzą, słyszą, wąchają, smakują i dotykają. Nieprawdziwa jest więc krytyka, którą autor biblijny kieruje pod adresem bogów innych niż Jahwe, a mianowicie, że oni jakoby

nie widzą, nie słyszą, nie jedzą ani nie czują zapachu (Pwt 4,28).

3.1. Bóg widzi

W akadyjskim tekście *Enûma Eliš* (ok. XXI w. – ok. XII w. p.n.e.) czytamy o bogu Marduku:

oczy jego mogły **widzieć** wszystko ⁵⁹.

W *Księdze Rodzaju* (ok. 571 – ok. 397 p.n.e.) czytamy:

I **widział** Bóg, że wszystko, co stworzył, było bardzo dobre (Rdz 1,31).

3.2. Bóg słyszy

W akadyjskim tekście *Nergal i Ereszkigal* (wersja z Tell El-Amarna, ok. XV/XIV w. p.n.e.) czytamy o mezopotamskim bogu:

Słyszac to Nergal rozluźnił uchwyt (...) ⁶⁰.

⁵⁷ *Enki i Ninhursanga* 137, w: MS, s. 33.

⁵⁸ Czytamy wprawdzie: „Każdy, kto się z Boga narodził, nie popełnia grzechu, bo ma w sobie załączek (*sperma*) życia Bożego” (1J 3,9), ale greckie *sperma* nie oznacza tutaj nasienia.

⁵⁹ *Enûma Eliš* 1.98, w: MA, s. 20.

⁶⁰ *Nergal i Ereszkigal* (wersja z Tell El-Amarna) 54, w: MA, s. 113.

W *Księdze Rodzaju* (ok. X w. – ok. VI w. p.n.e.) czytamy:

Wtedy Bóg **usłyszał** płacz chłopca (Rdz 21,17).

3.3. Bóg wącha

Według niniwejskiej wersji *Eposu o Gilgameszu* (ok. 1300 – ok. 1000 p.n.e.):

Bogowie **poculi** zapach,
bogowie **poculi** słodki zapach (...) ⁶¹.

W *Księdze Rodzaju* (ok. X w. – ok. 397 p.n.e.) czytamy o bogu Jahwe:

Pan **poczuł** miłą woń (...) (Rdz 8,21).

3.4. Bóg smakuje

Bogowie, jak ludzie, jedzą i piją.

W ugaryckim *Pałacu Baala* (XIV w. p.n.e.) czytamy:

Wtedy podczaszy (...)
nożem zakrzywionym pokroił czabana.
Podniósł się: **krzepił i poił** go ⁶².

W *Ewangelii Marka* (po 64 n.e.) ktoś pyta, mając na myśli Jezusa:

Dlaczego On **je i pije** z grzesznikami? (Mk 2,16).

3.5. Bóg dotyka

Bogowie używali swoich rąk do leczenia chorych miejsc ludzi dotykiem.

W jednej z Inskrypcji z Epidauros (II połowa IV w. p.n.e.) czytamy o bogu Asklepiosie:

Pewien mężczyzna, którego wszystkie palce z wyjątkiem jednego, były sparaliżowane, przybył do boga jako błagalnik. (...) [W]e śnie miał wizję. (...). [P]ojawił się **bóg, wyciągnął swoją rękę i rozciągnął** mu palce. Gdy bóg odsunął się na bok, wydawało mu się, że mógł ruszać swoją ręką i rozpostrzeć po kolei wszystkie palce ⁶³.

W *Ewangelii Marka* (po 64 n.e.) czytamy, że Jezus:

⁶¹ *Epos o Gilgameszu* 11.155-155, w: *Epos o Gilgameszu*, tłum. K. Łyczkowska i in., Wydawnictwo Agade, Warszawa 2002, s. 55.

⁶² *Pałac Baala* 1,3 i 1,5-6, w: CBU, s. 125.

⁶³ Inskrypcja z Epidauros 3, w: E.J. Edelstein, L. Edelstein, *Asclepius*, vol. 1, Johns Hopkins Press, Baltimore 1945, s. 230.

położył na niego **ręce** (...). Wtedy niewidomy całkowicie odzyskał wzrok (Mk 8,23.25).

4. Zdolności umysłowe bogów

Bogowie mają zdolności umysłowe osobowość, mądrość, rozum, wiedzę i zdolności, które przekazują innym: bogom bądź ludziom.

4.1. Osobowość

W *Starobabilońskim micie o Atrachasisie* (ok. XIX w. – ok. XVII w. p.n.e.) bogini Mami mówi do bogów:

Wy zabiliście boga, który miał **osobowość**⁶⁴.

Biblia nie wspomina o osobowości Jahwe i Jezusa.

4.2. Mądrość

W inskrypcji Iddin-Dagana (pan. ok. 1916 – ok. 1896 p.n.e.), króla sumeryjskiego Ur, czytamy:

Id[din-Daganowi]
bóg Enki przekazał **mądrość** (...)⁶⁵.

W *Księdze Wyjścia* (VI/V w. p.n.e.) bóg Jahwe przekazuje innym mądrość:

Pan przemówił do Mojżesza: „(...) Napełniłem go **mądrością** (...)” (Wj 31,1.3).

4.3. Rozum

W sumeryjskim tekście *Inana i Enki* (ok. 2112 – ok. 2004 p.n.e.) bóg Enki mówi:

Czystej Inanie, mej córce, chcę dać (...)
Rozum (...)
czysta Inana przyjęła [go]⁶⁶.

W *Księdze Wyjścia* (VI/V w. p.n.e.) bóg Jahwe przekazuje innym rozum:

Pan przemówił do Mojżesza: „(...) Napełniłem go **rozumem** (...)” (Wj 31,1.3).

⁶⁴ *Starobabiloński mit o Atrachasisie* 1.145, w: MA, s. 130.

⁶⁵ Iddin-Dagan 2.13–14, w: D.R. Frayne, *Old Babylonian Period (2003–1595 BC)*, University of Toronto Press, Toronto 1990, s. 23.

⁶⁶ *Inana i Enki* 57–59, w: MS, s. 68. Celem ujednolicenia liczby, w tekście zamieniono słowo „je” na „go”.

4.4. Wiedza

W sumeryjskim tekście *Inana i Enki* (ok. 2112 – ok. 2004 p.n.e.) bóg Enki mówi:

Czystej Inanie, mej córce, chcę dać (...)

Wiedzę (...)

czysta Inana przyjęła ją⁶⁷.

W *Księdze Wyjścia* (VI/V w. p.n.e.) bóg Jahwe przekazuje innym wiedzę:

Pan przemówił do Mojżesza: „(...) Napełniłem go **wiedzą** (...)” (Wj 31,1.3).

4.5. Rozmaite zdolności

O ile tekst sumeryjski wyszczególnia konkretne zdolności posiadane przez bogów, to tekst biblijny mówi, że wybraniec boga otrzymał od boga wszystkie zdolności.

W sumeryjskim tekście *Inana i Enki* (ok. 2112 – ok. 2004 p.n.e.) bóg Enki mówi:

Czystej Inanie, mej córce, chcę dać (...)

Rzemiosło Stolarza (...) **Sztukę Pisania** (...) **Rzemiosło Budowniczego** (...)

czysta Inana przyjęła je⁶⁸.

W *Księdze Wyjścia* (VI/V w. p.n.e.) czytamy:

Pan przemówił do Mojżesza: „Oto upatrzyłem sobie Besalela (...). Napełniłem go **wszelkimi zdolnościami** (...)” (Wj 31,1.3).

5. Początek życia

Bogowie – podobnie jak ludzie – dają życie i są ojcami.

5.1. Obdarzanie życiem

W akadyjskim tekście *Enûma Eliš* (ok. XXI w. – ok. XII w. p.n.e.) czytamy, że Marduk to bóg

Litościwy, w którego mocy jest **obdarzanie życiem** (...) ⁶⁹,

W *Dziejach apostoelskich* (ok. 70 – ok. 100 n.e.) czytamy o bogu:

On sam każdemu **daje życie** (...) (Dz 17,25).

⁶⁷ Ibidem. Celem ujednoczenia liczby, w tekście zamieniono słowo „je” na „go”.

⁶⁸ *Inana i Enki* 53–55, w: MS, s. 68.

⁶⁹ *Enûma Eliš* 7.30, w: MA, s. 46.

5.2. Stosunek płciowy

W sumeryjskim tekście *Enki i Ninhursanga* (powstałym przed 2200 p.n.e.) czytamy o stosunku, jaki odbył bóg Enki ze swoją córką Ninkurą:

Enki **włał nasienie** do jej wnętrza,
ona przyjęła nasienie do (swego) wnętrza, nasienie (boga) Enki⁷⁰.

W Biblii nie ma informacji o tym, że życie Jezusa zostało zapoczątkowane przez stosunek płciowy.

5.3. Stworzenie życia w łonie matki

W *Wielkim hymnie do Attona* (ok. 1353 – ok. 1336 p.n.e.) Echnatona czytamy:

Ty jesteś Tym (...)
Który **daje życie synowi w ciele jego matki** (...) ⁷¹.

W *Księdze Izajasza* (VI w. p.n.e.) czytamy:

Tak mówi Pan (...)
Ten, który **uksztaltował cię w łonie matki** (...) (Iz 44,24).

5.4. Urodzenie z łona

W sumeryjskim tekście *Enki i Ninhursanga* (powstałym przed 2200 p.n.e.) czytamy:

Ninhursanga posadziła (boga) Enki przed swym **[łonem]** (...)
(Ninhursanga) **urodziła** Ninti⁷².

W *Ewangelii Łukasza* (ok. 70 – ok. 90 n.e.) czytamy o Jezusie:

Gdy On jeszcze mówił, jakaś kobieta z tłumu zawołała do Niego: „Szczęśliwe **łono**, które cię **nosiło** (...)” (Łk 11,27).

5.5. Ssanie piersi: mamek / matki

O ile bóg Marduk ssał piersi wielu bogiń, to bóg Jezus ssał piersi swojej matki.

W akadyjskim tekście *Enûma Eliš* (ok. XXI w. – ok. XII w. p.n.e.) czytamy o bogu Marduku:

⁷⁰ *Enki i Ninhursanga* 137–138, w: MS, s. 33.

⁷¹ *Wielki hymn do Atona* 6, w: *Wielki hymn do Atona*, tłum. M. Münnich, 2014, http://www.kul.pl/art_38987.html [dostęp: 29.12.2018].

⁷² *Enki i Ninhursanga* 241, 258, w: MS, ss. 37–38.

On **ssał piersi** bogiń (...) ⁷³.

W *Ewangelii Łukasza* (ok. 70 – ok. 90 n.e.) czytamy o Jezusie:

Gdy On jeszcze mówił, jakaś kobieta z tłumu zawołała do Niego: „Szczęśliwe (...) **piersi, które ssałeś**” (Łk 11,27).

5.6. Bóg jako ojciec

W *Iliadzie* (ok. VIII/VII w. p.n.e.) Homera czytamy:

Dzeus, **ojciec** (...) ludzi (...) ⁷⁴.

Autor jednego z ostatnich rozdziałów *Księgi Izajasza* (po 538 – V w. p.n.e.) zwracał się do boga Jahwe;

Ty, Panie, jesteś naszym **ojcem** (...) (Iz 63,16).

6. Emocje bogów

Podobnie jak ludzie, bogowie mają emocje, zarówno pozytywne jak negatywne.

6.1. Wszystkie emocje

Przeciwnie niż w Biblii, w tekstach starożytnego Bliskiego Wschodu brak wzmianek o tym, że któryś z bogów doświadczył wszystkiego.

W *Liście do Hebrajczyków* (ok. 80 – ok. 90 n.e.) czytamy o Jezusie:

podobnie jak my **doświadczył On wszystkiego** (...) (Hbr 4,12).

6.2. Emocje pozytywne

Starożytni bogowie doświadczali dwunastu emocji pozytywnych.

6.2.1. Miłość

W egipskich *Sentencjach i maksymach* (ok. 1292 – ok. 1077 p.n.e.) czytamy:

Bóg **kocha** tego, który go kocha ⁷⁵.

⁷³ *Enûma Eliš* 1.65, 67, w: MA, s. 19.

⁷⁴ Homer, *Iliada* 11.182, w: Homer, *Iliada*, tłum. K. Jeżewska, Prószyński i S-ka, Warszawa 2005, s. 194.

⁷⁵ *Sentencje i maksymy* 1, w: *Near Eastern Religious Texts Relating to the Old Testament*, red. W. Beyerlin, SCM Press, London 1978, s. 42.

W *Księdze Przysłów* (ok. VII – ok. IV w. p.n.e.) czytamy:

Darzę **miłością** tych, którzy mnie kochają (Prz 8,17).

6.2.2. Litość

W *Erra i Iszum* (VIII w. p.n.e.) Kabti-ilani-Marduka czytamy, że bóg

Iszum (...)
litością zdjęty (...) ⁷⁶.

W *Księdze Wjścia* (VI/V w. p.n.e.) czytamy o bogu Jahwe:

Jeśli wołać będzie do Mnie o pomoc, wysłucham go, gdyż jestem **litościwy** (Wj 22,26).

W *Ewangelii Marka* (po 64 n.e.) czytamy, że

Jeżus (...) **[u]litował się** nad nimi (...) (Mk 6,34).

6.2.3. Miłosierdzie

Autor akadyjskiej modlitwy *Podniesienie rąk (Szuilla) do Marduka* (II/I tysiąclecie p.n.e.) pisał:

Marduku (...)
miłosierny ojczy (...).
Marduku, **miłosierny** boże! ⁷⁷.

W *Księdze Wjścia* (VI/V w. p.n.e.) czytamy:

Pan, Bóg **miłosierny** (...) bogaty w **miłosierdzie** (...) (Wj 34,6).

6.2.4. Współczucie

Autor akadyjskiej modlitwy *Podniesienie rąk (Szuilla) do Marduka* (II/I tysiąclecie p.n.e.) pisał:

Marduku (...) **współczujący** boże (...) ⁷⁸.

W *Księdze Jeremiasza* (ok. II połowy VI w. – ok. II w. p.n.e.) znajdujemy:

Przed wytraceniem ich nie powstrzyma Mnie (...) **współczucie!** (Jr 13,14).

⁷⁶ *Erra i Iszum* 3.33–34, w: MA, s. 101.

⁷⁷ *Marduk* 4 1–2, 7, w: *Reading Akkadian Prayers & Hymns: An Introduction*, red. A. Lenzi, Society of Biblical Literature, Atlanta 2011, s. 308.

⁷⁸ *Marduk* 2 10, w: ibidem, s. 323.

6.2.5. Cierpliwość

W inskrypcji króla Rim-Sina I (pan. ok. 1822 – ok. 1763 p.n.e. lub ok. 1758 – ok. 1699 p.n.e.), władcy sumeryjskiej Larsy, czytamy:

Dla bogini Ninsianny (...)
cierpliwiej litością (...) ⁷⁹.

W *Księdze Wjścia* (VI/V w. p.n.e.) czytamy:

Jahwe, Bóg (...) **cierpliwy** (...) (BT, Wj 34,6).

6.2.6. Pokój

W jednym z egipskich *Tekstów sarkofagów* (ok. 2181 – ok. 2040 p.n.e.) autor zwraca się do boga Thota:

Witaj, o Thocie, w którym jest **pokój** bogów (...) ⁸⁰.

W *Księdze Sędziów* (VIII w. p.n.e.) czytamy:

Pan jest **pokojem** (Sdz 6,26).

6.2.7. Dobro

W *Wielkim Hymnie do Amona-Re* z papyrusu Boulaq 17 (ok. 1539 – ok. 1353 p.n.e.) czytamy:

Adoracja Amona-Re (...)
Dobrego boga (...) ⁸¹.

W *Księdze Psalmów* (ok. VI w. – ok. II w. p.n.e.) czytamy:

Sławcie Pana, bo jest **dobry** (...) (Ps 106,1).

6.2.8. Czystość

W akadyjskim tekście *Enûma Eliš* (ok. XXI w. – ok. XII w. p.n.e.) czytamy, że bóg Marduk to

bóg **czysty** (...) ⁸².

Autor *1 Listu Jana* (ok. 100 – ok. 150 n.e.) pisał o bogu Jahwe:

⁷⁹ Rim-Sin 18.1, 12, w: D.R. Frayne, *Old Babylonian Period (2003 – 1595 BC)*, s. 297.

⁸⁰ *Teksty sarkofagów* 9.28, w: COS, vol. 1, s. 5.

⁸¹ *Wielki Hymn do Amona-Re* I 1, 3, w: *Wielki Hymn do Amona-Re (Papyrus Cairo 58038)*, tłum. M. Münnich, 2014, https://www.kul.pl/wielki-hymn-do-amona,art_9115.html [dostęp: 14.08.2020].

⁸² *Enûma Eliš* 6.156, w: MA, s. 45.

On jest **czysty** (1J 3,3).

6.2.9. Uprzejmość / życzliwość

W ugaryckim *Sporze Baala z Motem* (XIV w. p.n.e.) czytamy:

Wtedy **uprzejmy** (...) El
Zstąpi ze swego tronu (...) ⁸³.

Paweł z Tarsu w *Liście do Galatów* (ok. 49 – ok. 56 n.e.) wymienił szereg cech boskiego ducha, w tym życzliwość:

owocem Ducha jest (...) **życzliwość** (...) (Ga 5,22).

6.2.10. Łaskawość

W *Hymnie do różnych bóstw z Rigwedy* (ok. 1700 – ok. 1200 p.n.e.) czytamy:

Oby Twasztar (...) był **łaskawy** i wydłużył dni twojego życia ⁸⁴.

W *Księdze Wyjścia* (VI/V w. p.n.e.) czytamy:

Pan, Bóg (...) **łaskawy** (...) (Wj 34,6).

6.2.11. Udzielanie pomocy

Autor akadyjskiej modlitwy *Podniesienie rąk (Szuilla) do Girry* (II/I tysiąclecie p.n.e.) pisał:

O wzniosły Girro, święty boże (...)
Jesteś (...) mi **pomocą** ⁸⁵.

W *Księdze Psalmów* (ok. VI w. – ok. II w. p.n.e.) czytamy:

Pomoc przychodzi od Pana (...) (Ps 121,2).

6.2.12. Zgoda

W akadyjskim tekście *Enûma Eliš* (ok. XXI w. – ok. XII w. p.n.e.) czytamy:

Tutu-Ziku (...)

⁸³ *Spór Baala z Motem* 1.5 vi 11–12, w: J. Gray, *The Legacy of Canaan*, s. 61. To samo ugaryckie słowo, które Gray przełożył jako „uprzejmy”, Ł. Tobała oddał przez „serdeczny” (CBU, s. 205), a N. Wyatt przez „wnikliwy” (*Religious Texts from Ugarit*, Sheffield Academic Press, London 2006, s. 126).

⁸⁴ *Rigweda* 10.18.6, w: *The Hymns of the R̥gveda*, tłum. R.T.H. Griffith, Motilal Banarsidass, Delhi 1999, s. 542.

⁸⁵ *Girra* 2 14, 26, w: *Reading Akkadian Prayers & Hymns*, ss. 154–155.

pan **zgody** (...)⁸⁶.

W *Księdze Rodzaju* czytamy:

Biblia nigdzie nie nazywa Jahwe ani Jezusa bogami zgody.

6.3. Bogowie się bawią

Do przeżywanym przez bogów ludzkich emocji należą: radość, świętowanie, granie na instrumentach, taniec, śmiech i obdarzenie się pocałunkami.

6.3.1. Radość

W akadyjskim tekście *Enûma Eliš* (ok. XXI w. – ok. XII w. p.n.e.) bogowie cieszą się ze zwycięstwa boga Marduka:

Gdy bogowie, ojcowie jego, to zobaczyli, **cieszyli się, radowali** (...)⁸⁷.

W *Księdze Izajasza* (po 538 – V w. p.n.e.) czytamy:

jak pan młody cieszy się panną młodą,
tak twój Bóg będzie **radował się** tobą! (Iz 62,5).

6.3.2. Świętowanie

Autor akadyjskiego *Mitu o ptaku Anzu* (I tysiąclecie p.n.e.) życzy bogowi wojny Ninurcie:

Niech (...) **świętuje** (...)⁸⁸.

W *Ewangelii Marka* (po 64 n.e.) mowa o święcie Paschy, które obchodził Jezus:

Gdzie jest dla Mnie pokój, w którym **spożyję Paschę** z moimi uczniami? (Mk 14,14).

6.3.3. Granie na instrumencie

W babilońskim *Zejsćiu Isztar do świata podziemnego* (początek II tysiąclecia p.n.e. – ok. VII w. p.n.e.) czytamy o bogu Dumuzi:

niech **zagra na flecie** (zdobnym) w lapis-lazuli (...)⁸⁹.

Biblia nie wspomina o tym, aby Jahwe i Jezus grali na instrumentach.

⁸⁶ *Enûma Eliš* 7.19–20, w: MA, s. 45.

⁸⁷ *Enûma Eliš* 4.133, w: MA, s. 35.

⁸⁸ *Mit o ptaku Anzu* 3.27, w: MA, s. 73.

⁸⁹ *Zejsćie Isztar do świata podziemnego* 141, w: MA, s. 91.

6.3.4. Taniec

W akadyjskim *Micie o ptaku Anzu* (I tysiąclecie p.n.e.) czytamy o bogu wojny Ninurcie:

niech **tańczy** (...) ⁹⁰.

W apokryficznych *Dziejach Jana* (II połowa II w. n.e.) Jezus mówi:

Ja **zatańczyłem** (...) ⁹¹.

6.3.5. Śmiech

W ugaryckim *Pałacu Baala* (XIV w. p.n.e.) czytamy o bogini Anat:

Zaniosły się wnętrzości jej **śmiechem** (...) ⁹².

W *Księdze Psalmów* (ok. VI w. – ok. II w. p.n.e.) czytamy o bogu Jahwe:

Śmieje się z nich Ten, który mieszka w niebie (...) (Ps 2,4).

6.3.6. Całowanie

Autor akadyjskiego tekstu *Enûma Eliš* (ok. XXI w. – ok. XII w. p.n.e.) wspomina o bogach Mummu i Apsu:

Mummu położył ręce na szyi (Apsu),
siedział na jego kolanach, **całował** go ⁹³.

W Biblii nie ma wzmianek o pocałunkach Jahwe ani Jezusa.

6.4. Emocje negatywne

Starożytni bogowie – jak ludzie – doświadczali też emocji negatywnych.

6.4.1. Zazdrość

W *Iliadzie* (ok. VIII/VII w. p.n.e.) Homera czytamy:

Porzuć twój łuk i strzały – rzekł Ajas żaloszny –
Gdy ci je z rąk wydziera jakiś **zazdrosny** (...) ⁹⁴.

⁹⁰ *Mit o ptaku Anzu* 3.27, w: MA, s. 73.

⁹¹ *Dzieje Jana* 29 (96), w: *Apokryfy Nowego Testamentu*, red. M. Starowieyski, t. 2, Wydawnictwo WAM, Kraków 2007, s. 308.

⁹² *Pałac Baala* 1.3 ii 30, w: CBU, s. 129.

⁹³ *Enûma Eliš* 1.53–54, w: MA, s. 19.

⁹⁴ Homer, *Iliada* 15.258, w: Homer, *Iliada*, tłum. F.Ks. Dmochowski, wolne lektury.pl [dostęp: 27.04.2021], s. 265.

W *Księdze Powtórzonego Prawa* (ok. 690 – ok. 621 p.n.e.) czytamy o bogu Jahwe:

On jest Bogiem **zazdrośnym** (...) (Pwt 4,24).

6.4.2. Gniew

Enheduanna (XXIV/XXIII w. p.n.e.) w *Wywyższeniu Inany* zwraca się do bogini, której była kapłanką:

Twój **gniew** rośnie, twoje serce jest niespokojne⁹⁵.

W *Księdze Liczb* (V w. p.n.e.) czytamy:

Pan zapłonął **gniewem** na Izraelitów (...) (Lb 32,13).

6.4.3. Złość

W *Starobabilońskim micie o Atrachasisie* (ok. XIX w. – ok. XVII w. p.n.e.) znajdujemy:

[Enlil] **rozzłościł się** (...) ⁹⁶.

Biblia nie informuje o doświadczaniu przez Jahwe i Jezusa złości.

6.4.4. Nienawiść

W *Nauce Ptahhotepa* (ok. 2365 – ok. 2322 p.n.e.) czytamy:

Tego, który go nie słucha, bóg **nienawidzi**⁹⁷.

W *Księdze Przysłów* (ok. VII – ok. IV w. p.n.e.) czytamy:

Bojaźń Pana każe zła **nienawidzić**,
więc **nienawidzę** pychy i wyniosłości,
złego postępowania i ust obłudnych (Prz 8,13).

6.4.5. Mściwość

Autor sumeryjskiego *Przekleństwa Agade* (ok. 2100 p.n.e.) pisze o bogu Enlilu:

Co Enlil powinien zrobić z **zemsty** za zniszczenie jego ukochanego Ekur?⁹⁸.

⁹⁵ Enheduanna, *Wywyższenie Inanny* 142, w: W.W. Hallo, J.J.A. van Dijk, *The Exaltation of Inanna*, Yale University Press, New Haven 1968, s. 33.

⁹⁶ *Starobabiloński mit o Atrachasisie* 3.63, w: MA, s. 138.

⁹⁷ *Nauka Ptahhotepa* 16.11, w: M. Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature*, vol. 1, s. 74.

⁹⁸ *Przekleństwo Agade* 128, w: A. Leitz, *The Curse of Agade*, Institute of Vedic Research and Publications, 2019, https://www.academia.edu/38575264/The_Curse_of_Agade [dostęp: 30.12.2020], s. 50.

W *Księdze Izajasza* (II połowa VIII w. p.n.e.) czytamy:

tak mówi Pan (...)

„Biada moim wrogom! Dokonam na nich **pomsty**,
odpłacę moim nieprzyjaciołom. (...)” (Iz 1,24).

6.4.6. Bezlitosność

W akadyjskim tekście *Enûma Eliš* (ok. XXI w. – ok. XII w. p.n.e.) bóg Marduk mówi do bogini Tiamat:

ty, która ich zrodziłaś, **znienawidziłaś litość!**⁹⁹

W *Księdze Lamentacji* (ok. 586 – ok. 520 p.n.e.) czytamy:

Bezlitośnie zniszczył Pan
wszystkie pastwiska Jakuba (Lm 2,2)

6.4.7. Okrucieństwo

W hetyckiej *Pierwszej przysiędze żołnierzy* (z końca XV w. p.n.e.) czytamy:

Oby bóstwa przysięgi potraktowały ich **okrutnie**¹⁰⁰.

Autor *Księgi Hioba* (ok. VII w. – ok. IV w. p.n.e.) skarży się na boga Jahwe:

Postępujesz ze mną **okrutnie** (...) (Hi 30,21).

6.4.8. Żal

O ile bogowie babilońscy żalują, że zniszczyli ludzi, to żydowski Jahwe żaluje, że stworzył ludzi.

W *Starobabilońskim micie o Atrachasisie* (ok. XIX w. – ok. XVII w. p.n.e.) czytamy o bogach czujących żal z powodu podjęcia decyzji o zniszczeniu ludzkości przez potop:

wszyscy oni się **użalali** (...) ¹⁰¹.

W *Księdze Rodzaju* (ok. X w. – ok. VI w. p.n.e.) czytamy:

Pan powiedział: „(...) **Żałuję** bowiem, że to wszystko stworzyłem” (Rdz 6,7).

6.4.9. Smutek

W *Iliadzie* (ok. VIII/VII w. p.n.e.) Homera czytamy:

⁹⁹ *Enûma Eliš* 4.80, w: MA, s. 34.

¹⁰⁰ *Pierwsza przysięga żołnierzy* 16, w: COS, vol. 1, s. 167. Tekst dosłownie głosi: „Oby bóstwa przysięgi przekłęły ich okrutnie”.

¹⁰¹ *Starobabiloński mit o Atrachasisie* 3.114, w: MA, s. 140.

Do Pallady zaś **smutna** Hera się odzywa (...) ¹⁰².

W *Księdze Rodzaju* (ok. X w. – ok. VI w. p.n.e.) czytamy:

Pan (...) głęboko się **zasmucił** (Rdz 6,6).

6.4.10. Płacz

W sumeryjskim *Potopie* (ok. 1800 – ok. 1600 p.n.e.) czytamy:

Nintu **plakała** z powodu] (...) sw[oich stwo]rzeń,
Czysta Inana nad ludem tym **strumienie łez wylewała** (...) ¹⁰³.

W *Ewangelii Jana* (I/II w. n.e.) czytamy:

Jezus **zaplakał** (J 11,35).

6.4.11. Lament

W *Starobabilońskim micie o Atrachasisie* (ok. XIX w. – ok. XVII w. p.n.e.) bogini Nintu mówi:

skończyłam **lamentację** nad nimi (...) ¹⁰⁴.

W *Księdze Jeremiasza* (ok. II połowy VI w. – ok. II w. p.n.e.) znajdujemy:

wyrocznia Pana – (...) będę **lamentował** nad całym Moabem (...) (Jr 48,30–31).

6.4.12. Skarżenie się

W *Starobabilońskim micie o Atrachasisie* (ok. XIX w. – ok. XVII w. p.n.e.) czytamy o bogini Nintu:

Skarżyła się Nintu (...) ¹⁰⁵.

Biblia nie wspomina, że Jahwe i Jezus skarżyli się.

6.4.13. Wstrząśnięcie

W *Odysei* Homera (ok. VIII/VII w. p.n.e.) czytamy o bogu Heliosie:

Wstrząś się Promienisty
I wołał wrząc od gniewu (...) ¹⁰⁶.

¹⁰² Homer, *Iliada* 8.274, w: idem, *Iliada*, tłum. F.Ks. Dmochowski, s. 70.

¹⁰³ *Potop* 29–30, w: MS, s. 138.

¹⁰⁴ *Starobabiloński mit o Atrachasisie* 3.97, w: MA, s. 139.

¹⁰⁵ *Ibidem* 3.91, w: MA, s. 139.

¹⁰⁶ Homer, *Odyseja* 12.381–382, w: idem, *Odyseja*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wrocław 2004, s. 267.

W *Ewangelii Jana* (I/II w. n.e.) czytamy:

Gdy więc Jezus zobaczył, jak ona płacze, a także płaczą Żydzi, którzy z nią idą, wzburzył się wewnątrz i był **wstrząśnięty** (J 11,33).

6.4.14. Wzdychanie

W *Starobabilońskim micie o Atrachasisie* (ok. XIX w. – ok. XVII w. p.n.e.) czytamy o bogini Nintu:

Płakała i **wzdychała** do utraty tchu (...) ¹⁰⁷.

W *Ewangelii Marka* (po 64 n.e.) czytamy o Jezusie:

On **westchnął** głęboko (...) (Mk 8,12).

6.4.15. Jęki i skargi / zawodzenie

Oba poniżej cytowane teksty mówią o opłakiwaniu przez bogów klęsk, jakie spadły na ich kraje.

W *Starobabilońskim micie o Atrachasisie* (ok. XIX w. – ok. XVII w. p.n.e.) czytamy o bogini Nintu i innych bogach:

jęczała Nintu z głębi serca swego.
Bogowie razem z nią płakali nad krajem;
pełni byli **skargi** (...) ¹⁰⁸.

W *Księdze Jeremiasza* (ok. II połowy VI w. – ok. II w. p.n.e.) znajdujemy:

wyroczenia Pana – (...) będę **zawodził** nad Moabem (...) (Jr 48,30–31).

6.4.16. Strach / trwoga

W akadyjskim *Micie o ptaku Anzu* (I tysiąclecie p.n.e.) czytamy:

(Gdy wysłuchali jego słów), bogowie **przestraszyli się** ¹⁰⁹.

W *Ewangelii Mateusza* (ok. 70 – ok. 110 n.e.) czytamy:

Jezus (...) zaczął się (...) **trwożyć** (Mt 26,37).

6.4.17. Wewnętrzna walka

W tekstach starożytnego Bliskiego Wschodu brak wzmianek o toczonej przez bogów wewnętrznej walce. Wyjątkiem jest fragment *Ewangelii Łukasza* (ok. 70 – ok. 90 n.e.), w którym czytamy o Jezusie:

¹⁰⁷ *Starobabiloński mit o Atrachasisie* 3.98, w: MA, s. 140.

¹⁰⁸ *Ibidem* 3.99–101, w: MA, s. 140.

¹⁰⁹ *Mit o ptaku Anzu* 1.97, w: MA, s. 65.

On zaś, **tocząc wewnętrzną walkę**, jeszcze żarliwiej się modlił (Łk 22,44).

6.4.18. Krzyk

W niniwejskiej wersji *Eposu o Gilgameszu* (ok. 1300 – ok. 1000 p.n.e.) czytamy, że bogini

Isztar **krzyczała** jak kobieta rodząca (...) ¹¹⁰.

W *Ewangelii Mateusza* (ok. 70 – ok. 110 n.e.) czytamy:

Jezus **zawołał donośnym głosem** (...) (Mt 27,46).

6.4.19. Sprzecanie się

W *Starobabilońskim micie o Atrachasisie* (ok. XIX w. – ok. XVII w. p.n.e.) znajdujemy:

Z bogiem waszym mój bóg [się nie zgadza],
sprzecniają się Enki i [Enlil] ¹¹¹.

W Biblii nie ma informacji o tym, że Jezus sprzeczał się z Jahwe.

6.4.20. Wstręt

W *Akadyjskich radach mądrości* (ok. 2003 – ok. 1155 p.n.e.) czytamy:

zło (...) jest dla Marduka **wstrętne** (...) ¹¹².

W *Księdze Kapłańskiej* (ok. 538 – ok. 332 p.n.e.) bóg Jahwe mówi o ludach, które nie przestrzegają jego nakazów:

One (...) popełniały wszystkie te rzeczy, przez co nabrałem do nich **wstrętu** (Kpł 20,23).

6.4.21. Budzenie grozy i przerażenia

Autor *Wielkiego Hymnu do Amona-Re* z papirusu Boulaq 17 (ok. 1539 – ok. 1353 p.n.e.), zwracając się do boga Re, pisze:

Panie strachu, **budzący przerażenie** (...) ¹¹³.

Także bóg Jahwe z *Księgi Wyjścia* (VI/V w. p.n.e.) budzi grozę:

¹¹⁰ *Epos o Gilgameszu* 11.111, w: *Epos o Gilgameszu*, s. 54.

¹¹¹ *Starobabiloński mit o Atrachasisie* 3.30-31, w: MA, s. 137.

¹¹² *Akadyjskie rady mądrości* 48, w: *Babilońska literatura mądrości*, wybór i tłum. K. Łyczkowska, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 1998, s. 83.

¹¹³ *Wielki Hymn do Amona-Re* II 17, w: *Wielki Hymn do Amona-Re*.

Poprzedzać cię będzie **groza, którą wzbudzę; ześlę przerażenie** na każdy lud, przeciwko któremu wyruszysz (Wj 23,27).

6.4.22. Szaleństwo

W akadyjskim tekście *Enûma Eliš* (ok. XXI w. – ok. XII w. p.n.e.) czytamy:

Gdy Tiamat to usłyszała,
stała się podobna **szalonej, straciła rozum**¹¹⁴.

Biblia nigdzie nie nazywa Jahwe ani Jezusa szaleńcami, lecz za objaw obłądzenia Jahwe można uznać słowa z *Księgi Ezechiela* (ok. VIII w. – ok. III w. p.n.e.), w których nakłania on do zbiorowych mordów:

Pan (...) powiedział do pozostałych: (...) „Mordujcie starców, młodzieńców, dziewczęta, dzieci i kobiety (...)” (Ez 9,3, 5–6).

7. Odzienie bogów

Bogowie, jak ludzie, noszą ubranie i obuwie.

7.1. Ubranie

Interesujące, że w obu poniżej cytowanych tekstach szaty boga jaśnieją.

W *Erra i Iszum* (VIII w. p.n.e.) Kabt-ilani-Marduka czytamy:

Groźny Girru rozświecił **szaty** Marduka, aż stały się jasne jak dzień¹¹⁵.

W *Ewangelii Marka* (po 64 n.e.) czytamy, że wskutek przemiany, jaka zaszła w Jezusie:

Jego **ubranie** stało się lśniaco białe (...) (Mk 9,2).

7.2. Sandały

W jednym z tekstów z piramidy faraona Pepi I (pan. ok. 2276 – ok. 2228 p.n.e.) czytamy:

Horus (...) podróżował przez kraj w swoich dwóch białych **sandałach** (...)¹¹⁶.

W *Księdze Psalmów* (ok. VI w. – ok. II w. p.n.e.) czytamy:

¹¹⁴ *Enûma Eliš* 4.87–88, w: MA, s. 34.

¹¹⁵ *Erra i Iszum* 3.56, w: MA, s. 102.

¹¹⁶ *Teksty piramid* 1215a, w: PT, s. 201.

Bóg przemówił w swojej świątyni: (...)
na Edom rzucę swój **sandał** (...) (Ps 60,10).

8. Mieszkania bogów

Istnieją cztery wspólne cechy mieszkań bogów.

8.1. Bóg mieszka na górze

W ugaryckim *Pałacu Baala* (XIV w. p.n.e.) czytamy:

A ja ujawnię to w
pośrodku **góry mojej**, boskiego Safanu¹¹⁷.

Autor *Księgi Psalmów* (ok. VI w. – ok. II w. p.n.e.) pyta boga Jahwe:

kto zamieszka na **Twej** świętej **górze**? (Ps 15,1).

8.2. Bóg mieszka w domu

W jednym z tekstów z piramidy faraona Pepi I (pan. ok. 2276 – ok. 2228 p.n.e.) czytamy:

Horus, który jest w swoim **domu** (...) ¹¹⁸.

W *Księdze Psalmów* (ok. VI w. – ok. II w. p.n.e.) czytamy:

O jedno proszę Pana i tylko tego pragnę:
abym przebywał w **domu** Pana
przez wszystkie dni mego życia (Ps 27,4).

8.3. Bóg mieszka w domu z oknami

W ugaryckim *Pałacu Baala* (XIV w. p.n.e.) czytamy:

Otworzy się **okno w domostwie**,
prześwit we wnętrzu pałacu¹¹⁹.

W *1 Księdze Królewskiej* (VII/VI w. p.n.e.) czytamy:

Z pewnością **Pan otworzy okna** w niebie! (1Krl 7,2).

¹¹⁷ *Pałac Baala* 1.3 iii 31–32, w: CBU, s. 135.

¹¹⁸ *Teksty piramid* 1294b, w: PT, s. 212.

¹¹⁹ *Pałac Baala* 1.4 vii 11–12, w: CBU, s. 183.

8.4. Bóg mieszka: w szałasie / w namiocie

W egipskim tekście *Horus i Set* (ok. 1190 – ok. 1077 p.n.e.) czytamy:

wielki bóg spędził cały dzień leżąc na wznak w swoim **szałasie** (...) ¹²⁰.

W 2 *Księdze Samuela* (ok. 715 – ok. 550 p.n.e.) czytamy:

Tak mówi Pan: (...) towarzyszyłem Izraelowi, mając **namiot** za swoje mieszkanie. (2Sm 7,5–6).

Skróty

- BT – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu* (tzw. Biblia Tysiąclecia), <http://biblia.deon.pl> [dostęp: 4.04.2021].
- CBU – Ł. Tobała, *Cykl Baala z Ugarit*, Enigma Press, Kraków 2008.
- COS – *The Context of Scripture: Canonical Compositions, Monumental Inscriptions, and Archival Documents from the Biblical World*, red. W.W. Hallo, K. Lawson Younger, vol. 1–3, Brill, Leiden 2003.
- MA – *Mity akadyjskie*, tłum. O. Drewnowska-Rymarz i inni, Wydawnictwo Agade, Warszawa 2000.
- MS – *Mity sumeryjskie*, tłum. K. Szarzyńska, Wydawnictwo Agade, Warszawa 2000.
- PT – *The Pyramid Texts*, tłum. S.A.B. Mercer, Longmans, Green, and Co., London 1952, <http://www.sacred-texts.com/egy/pyt/index.htm> [dostęp: 27.05.2019].

Literatura

- Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, red. J.B. Pritchard, Princeton University Press, Princeton ⁵1992.
- Apokryfy Nowego Testamentu*, red. M. Starowieyski, t. 1–3, WAM, Kraków 2001–2007.
- Babilońska literatura mądrości*, wybór i tłum. K. Łyczkowska, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 1998.
- Barwik M., *Księga wychodzenia za dnia: Tajemnice Egipskiej Księgi Umarłych*, PIW, Warszawa 2009.
- Edelstein E.J., Edelstein L., *Asclepius: Collection and Interpretation of the Testimonies*, vol. 1–2, Johns Hopkins Press, Baltimore 1945.
- Epos o Gilgameszu*, tłum. K. Łyczkowska i in., Agade, Warszawa 2002.
- Eposy sumeryjskie*, tłum. K. Szarzyńska, Agade, Warszawa 2003.
- Eurypides, *Tragedie*, t. 1, Prószyński i S-ka, Warszawa 2005.
- Faulkner R.O., *The Ancient Egyptian Coffin Texts*, vol. 1, Aris & Phillips, Warminster 1973.

¹²⁰ *Horus i Set*, w: *Opowiadania egipskie*, tłum. T. Andrzejewski, PWN, Warszawa 1958, s. 164.

- Foster B.R., *Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature*, CDL Press, Bethesda 2005.
- Frayne D.R., *Old Babylonian Period (2003–1595 BC)*, University of Toronto Press, Toronto 1990.
- Frayne D.R., *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, University of Toronto Press, Toronto [2004].
- Hallo W.W., Dijk J.J.A. van, *The Exaltation of Inanna*, Yale University Press, New Haven 1968.
- Homer, *Iliada*, tłum. F.Ks. Dmochowski, wolne lektury.pl [dostęp: 27.04.2021].
- Homer, *Iliada*, tłum. K. Jeżewska, Prószyński i S-ka, Warszawa 2005.
- Homer, *Odyseja*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wrocław 2004.
- Imiona Boga objawione w Biblii – czyli: «Przyznajcie Panu chwałę Jego imienia» (Ps 29:2)*, <https://www.wroclaw24.org/imiona> [dostęp: 14.04.2021].
- Jacobsen T., *The Harps that Once...: Sumerian Poetry in Translation*, Yale University Press, New Haven 1997.
- Leitz A., *The Curse of Agade: Naram-Sin's Fight with the Gods*, VedicReligion, Institute of Vedic Research and Publications, 2019, https://www.academia.edu/38575264/The_Curse_of_Agade [dostęp: 30.12.2020].
- Lichtheim M., *Ancient Egyptian Literature*, vol. 1, University of California Press, Berkeley 2006.
- Matthews V.H., Benjamin D.C., *Old Testament Parallels: Laws and Stories from the Ancient Near East*, Paulist Press, New York 2016.
- Mity akadyjskie*, tłum. O. Drewnowska-Rymarz i in., Agade, Warszawa 2000.
- Mity sumeryjskie*, tłum. K. Szarzyńska, Agade, Warszawa 2000.
- Near Eastern Religious Texts Relating to the Old Testament*, red. W. Beyerlin, SCM Press, London 1978.
- Opowiadania egipskie*, tłum. T. Andrzejewski, PWN, Warszawa 1958.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2009.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu* (tzw. Biblia Tysiąclecia), <http://biblia.deon.pl> [dostęp: 4.04.2021].
- Platon, *Fedon*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1995.
- Reading Akkadian Prayers & Hymns: An Introduction*, red. A. Lenzi, Society of Biblical Literature, Atlanta 2011.
- Sh'ir qoma: The Measure of the Divine Body*, <http://www.workofthechariot.com/TextFiles/Translations-ShirQoma.html> [dostęp: 2.04.2021].
- The Agni-Purāna*, tłum. J.L. Shastri, G.P. Bhatt, N. Gangadharan, Motilal Banarsidass, Delhi 1998.
- The Book of Am-Tuat*, tłum. E.A. Wallis Budge, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co., London 1905.
- The Context of Scripture: Canonical Compositions, Monumental Inscriptions, and Archival Documents from the Biblical World*, red. W.W. Hallo, K. Lawson Younger, vol. 1–3, Brill, Leiden 2003.
- The Egyptian Book of the Dead*, tłum. P. Le Page Renouf, E. Naville, Society of Biblical Archaeology, London 1904.
- The Hymns of the R̥gveda*, tłum. R.T.H. Griffith, Motilal Banarsidass, Delhi 1999.

The Middle Length Discourses of the Buddha: A New Translation of the Majjhima Nikāya, tłum. B. Ñāṇamoli, B. Bodhi, Buddhist Publication Society, Kandy 1995.

The Pyramid Texts, tłum. S.A.B. Mercer, Longmans, Green, and Co., London 1952, <http://www.sacred-texts.com/egy/pyt/index.htm> [dostęp: 27.05.2019].

Thus Have I Heard: The Long Discourses of the Buddha: Dīgha Nikāya, tłum. M. Walshe, Wisdom Publications, London 1987.

Toboła Ł., *Cykl Baala z Ugarit*, Enigma Press, Kraków 2008.

Tyloch W., *Odkrycia w Ugarit a Stary Testament*, PWN, Warszawa 1980.

Wielki Hymn do Amona-Re (Papyrus Cairo 58038), tłum. M. Münnich, 2014, https://www.kul.pl/wielki-hymn-do-amona,art_9115.html [dostęp: 14.08.2020].

Wielki hymn do Atona, tłum. M. Münnich, 2014, http://www.kul.pl/art_38987.html [dostęp: 29.12.2018].

Wyatt N., *Religious Texts from Ugarit*, Sheffield Academic Press, London 2006.